

LEBİB-İ ÂMİDÎ DÎVÂNÎ'NDA RAMAZÂN KONULU ŞİİRLER *Poems About Ramadan on the Divan of Lebib of Diyarbakir*

İdris Kadioğlu

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ikadoglu@gmail.com, 0000-0002-2671-3768

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 02.04.2022

Kabul/Accepted: 28.04.2022

DOI:10.51592/kulliyat.1097492

Anahtar Kelimeler

Lebib, dîvân, Diyarbakir,
Ramazân, bayram, temcit.

Keywords

Lebib, divan, Diyarbakir,
Ramadan, feast, temcit.

ÖZ

Bu çalışmada Lebib-i Âmidî (Diyarbakırlı Lebib) dîvânındaki Ramazân konulu şiirler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı dîvân içerisinde karışık halde bulunan ve Ramazân ayının kutsiyetini konu alan Türkçe, Arapça şiirleri bir araya getirip bunları şekil ve içerik yönünden incelemektir. Metin neşri, tashîhi, tasnîfi, analizi ve değerlendirmesi yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada elde edilen bulgular iki bölümde ele alınmış ve incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde öncelikle Lebib'in hayatı, edebî kişiliği ve dîvânı üzerinde durulmuştur. Ayrıca Ramazâniyye, İdiyye ve Temcîdiyye türündeki şiirlerin özellikleri hakkında ansiklopedik bilgi verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde dîvânda tespit edilen tebrik-nâme, arz-ı hâl ve câize talebi için yazılan Ramazân konulu Türkçe şiirler bir araya getirilmiştir. Ramazân ayının kutsiyetini ifade eden "Temcîdiyye" türündeki şiirler de tasnif edilerek bu gruba dâhil edilmiştir. İkinci bölümde "Sînât-ı sıyâm" başlıklı ve yine Ramazân konulu bir Arapça şiir tercüme edilip incelendikten sonra sonuç ve kaynakça bölümleri yazılarak çalışma tamamlanmıştır. Diyarbakırlı Lebib ve dîvânı hakkında bilimsel araştırma yapacaklara bu çalışmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Genel olarak dini şiirler üzerinde özellikle de "Ramazâniyye / İdiyye" türündeki şiirler üzerinde çalışacak olanlar bu çalışmaya müracaat edebilirler.

ABSTRACT

In this study, the poems about Ramadan in the divan of Lebib-i Âmidî (Lebib of Diyarbakir) were emphasized. The aim of the study is to bring together Turkish and Arabic poems, which are mixed in the divan and are about the holiness of the month of Ramadan, and examine them in terms of form and content. This study has been prepared by the method of text publication, text proofreading, poetry classification, poetry analysis and evaluation. and the obtained findings are discussed and analyzed in two parts. In the introduction part of the study, first of all, Lebib's life, literary personality and divan were emphasized. In addition, encyclopedic information is given about the characteristics of Ramadaniyye, İdiyye and Temcîdiyye poems. In the first part of the study, Turkish poems on Ramadan, which were written to congratulate, to present the situation and to ask for câize, were brought together. Poems in the type of "temcidiyye", which express the holiness of the month of Ramadan, were also classified and included in this group. In the second part, an Arabic poem on Ramadan titled "Sînât-ı sıyâm" was translated and analyzed, and the study was completed by writing the conclusion and bibliography sections. It is thought that this study will be beneficial for those who will conduct scientific research on Lebib from Diyarbakir and his divan. Those who will work on religious poems in general, and especially those who will work on poems in the type of "Ramazâniyye/İdiyye" can apply.

Atıf/Citation: Kadioğlu, İ. (2022), "Lebib-i Âmidî Dîvânî'nda Ramazân Konulu Şiirler", *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 16(Nisan), 113-140.

Sorumlu yazar/Corresponding author: İdris KADIOĞLU, ikadoglu@gmail.com

GİRİŞ

1. Lebîb-i Âmidî (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı)¹

“Dâ’i-i devletüñ Lebîb-i hazîn / Ya’ni ‘Abdülğafûr o ‘abd-i kemîn” (M.2-34) beytinde kendisinin belirttiğine göre asıl adı Abdülğafûr mahlası ise *akıllı, zekî (kimse)* anlamına gelen Lebîb’dir. Kaynaklarda geçen Hüseyin Lebîb de aynı kişidir. 18. yüzyılın başlarında Diyarbakır’da (Âmid) doğmuş, 1182 / 1768 yılında doğduğu şehirde vefat etmiştir. “Şeyhüñ vaţanda ğurbeti tenbîhi bendedür / Âmid’dür işte baña vaţan lîk ben ğarîb” (G.7-6) beytinde memleketinin Âmid olduğunu açıkça belirten şair “Lebîb-i Âmidî” olarak bilinmektedir. Farsça yazdığı bir gazelinde Semerkantlı Âgâh’ın öğrencisi olduğunu söylemektedir. “Çunîn fersûde-ten pîrem ne-geştem bî-ħaber ammâ / Ki men tilmîz-i Âgâh-ı Semerkandem çi mî-gûyî” (Fa. G.5-6). (Her ne kadar yorgun bedenli bir ihtiyar isem de bilgisiz, habersiz olmadım. Çünkü Agah-ı Semerkandi’nin öğrencisiyim, ne diyorsun.)² Diyarbakır’da görev yapan idarecilere sunduğu şiirlerinde müderris ya da mülazım (asistan) olarak İstanbul’a gitme isteğini her fırsatta dile getirmiş ancak bu isteğine bir türlü kavuşamamıştır. Maaş olarak kendisine Şeyh Çoban köyünün gelirleri tahsis edilmişse de onu mutlu etmemiş, çektiği sıkıntıları şikâyet babında yazdığı *arz-ı hâl* ve *hasb-i hâl* türündeki şiirlerinde sürekli dile getirmiştir. Küçük yaştaki torunu İbrahim’in ölümü onu hayli üzmüş ve bu üzüntüsünü *terkîb-bend* şeklinde yazdığı bir mersiyede dile getirmiştir. İbrahim’in ölümünden hemen sonra diğer torunu Refi’in dünyaya gelmesi (1169 / 1755) onu hayli sevindirmiştir. Daha sonra devrin önemli dîvân şairlerinden biri olacak olan Refi’ on üç yaşına kadar dedesinin tedrisinden geçmiş, onun duasını almış ve Refi’ mahlasını da kendisine dedesi vermiştir. Küçük yaşta dedesinin duasını alan Refi’, hayatta daima muvaffak olmuş, yazdığı mürettep “Dîvân”³ ve “Cân u Cânân”⁴ mesnevileriyle hak ettiği şöhrete kavuşmuştur. Refi’, dedesi Lebîb’i daima hürmetle yad etmiş, hatta dîvânının bir nüshasını (AE1) nefis bir talik hatla istinsah ederek (1208 / 1793-1794) ona saygısını ebedileştirmiştir. Lebîb, ömrünün vezirleri/paşaları övmekle geçtiğini, onlar için çok sayıda şiir yazdığını belirtmektedir. “Ömrümün şaţrı şenâ-yı vüzerâ ile giçüp / Söyledüm nice kaşâ’id nice nazm-ı ra’nâ” (T.15-30). 1725 ile 1768 tarihleri arasında Diyarbakır’a atanan otuz dokuz validen on üçü adına çok sayıda şiir yazmıştır. Yaşadığı dönemde Diyarbakır’da görev yapan ve şairin kendileri için şiir yazdığı valilerin atanma tarihleri ve görev süreleri şöylece tespit edilmiştir. Silahtar Muhammed Paşa (1138/1725, bir sene), Kürt İbrahim Paşa (1139/1726, iki sene), Hekimbaşı-zâde Ali Paşa (1142/1729, bir sene), Çeteci Abdullah Paşa (1153/1740 bir sene, 1157/1744 bir sene on ay, 1162 /1748 bir sene altı ay, 1165 / 1751 bir sene altı ay 1173/1759 bir sene sekiz ay), Yahya Paşa (1161/1747 bir sene), Abdullah Paşa (Boynueğri) (1171/1757 bir sene), Numan Paşa (1172/1758 bir sene), Feyzullah Paşa (1174/1760 bir sene), Ağa-zâde Mustafa Paşa (1175/1761 iki sene), Sarı Abdurrahman Paşa (1175/1761 üç sene), Gül Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa (1180/1766 bir sene), Ragıb Paşa Damadı Hüseyin Paşa (1181/1767 bir sene), Abdülcelîl-zâde Muhammed Emin Paşa (1182/1768 bir sene).

¹ Lebîb’in hayatı, edebî kişiliği ve dîvânı hakkında geniş bilgi için bk. Kadıoğlu 2005: 13-128; Kurtoğlu 2017: 4-28.

² Şairin Farsça şiirleri ve tercümesi için bk. Çeçen 2009: 1-11.

³ Refi’-i Âmidî dîvânının tenkitli metni üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Aydemir 1989).

⁴ Refi’in Hüsn ü Aşk mesnevisi Şeyh Galib’in aynı adlı eseriyle mukayese edilerek incelenmiş ve yayımlanmıştır (Öztoprak 2000).

Şair Lebîb sosyal hadiseler karşısında duyarsız değildir zira yazdığı sosyal içerikli “Figâniyye” (K.39), “Feryâdnâme” (K.40), “Harâbiyye” (K.45) kasîdelerinde ve Kizbiye (Mh.2) türündeki muhammesinde yaşadığı devirde gözlemediği aksaklıkları dile getirmekte ve kötü gidişata sebep olanları kıyasiye eleştirmektedir. Onun kalabalık bir aileye mensup olduğunu, maddi durumunun iyi olmadığını, yaşlı, hasta ve zayıf bir bünyeye sahip olduğunu hatta gözlerinin amâ (kör) olduğunu şiirlerinden öğrenmekteyiz. Lebîb, seyahat etmeyi çok sevmekte özellikle İstanbul’a gitme isteğini her fırsatta dile getirmektedir. Onun görev icabı Bağdat’a, ziyaret için Halep şehrine gidip geldiği, Bağdat’a gidip gelirken Musul’a uğradığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Halep nakîbi Taha-zâde Ebû Said Çelebi’nin misafiri olarak Halep şehrinde bulunmuş ve şehrin vasıflarını yazdığı “Halep” redifli kasîdesinde dile getirmiştir: “*Ne gûne vasf olunur şehr-i cân-fezâ-yı Haleb / Ki mest ider kalem-i şâ’iri havâ-yı Haleb*” K.33/1. Lebîb’in Halep ziyareti ölümünden dört yıl önceye yani 1178/1764 yıllarına tekabül etmektedir. Halep’e gidip gelirken yol üzerindeki Urfa ve Rakka şehirlerine misafir olmuş, bu şehirlerde önemli dostluklar kurmuştur. Ali Emiri Efendi’nin tespitine göre 1182/1768 yılında vefat ettiği mezar taşından anlaşılan şairin kabrinin Diyarbakır’da Rum Kapısı dışındaki mezarlıkta olduğu bilinmektedir. Ancak 1930’lu yıllarda surların dışında yapılan düzenlemeler nedeniyle bahsedilen mezarlığın da ortadan kaldırıldığı değerlendirilmektedir.

Eski kaynaklarda, Lebîb’in edebî kişiliği hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Şair tabiatlı, temiz yaratılışlı, kabiliyetli, tecrübeli ve güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu şiirlerinden anlamak mümkündür. Medrese tahsili gördüğü ve ilmiye sınıfına mensup olduğu için, şiirlerinde âlim ve fâzıl bir şahsiyet sergilemektedir. Şairin hisleri ve hayalleri şiirlerin muhtevasına göre değişiklikler arz etmektedir. Dini konulu şiirlerinde ilim ve fazileti ön plana çıkarmakta, îcâzlı, ârifâne söyleyiş tarzıyla dikkat çekmektedir. Kendine güvenen, mert ve istediğini söyleme cesaret ve kabiliyetine sahip olan şairin medhiyye türündeki kasîdelerinde memdûhunu överken aşırılığa ve tekrara düşmekten kurtulamadığını söylemek mümkündür. Özellikle kasîdelerinin fahriye bölümlerinde on yedinci yüzyıl dîvân şairi Nef’î’yi aratmayacak ölçüde mağrur ve müstağnidir. Nef’î’nin sözüm kasîdesine nazire olarak yazıldığı anlaşılan “âlemdür” redifli kasîdesinin nesip bölümünde “Sözüm ki...” ifadesiyle söze başlamakta ve kendi şiirinin özelliklerini şöyle açıklamaktadır: “Sözüm mu’cizâne bir edaya sahiptir ve herkesi susturmaktadır. Seba-i Muallaka’dan çok daha tesirlidir. Belâgat noktasında en üst seviyededir. Hayat suyunun kaynağı olduğu için susuzlar bu sözleri işiterek suya kanarlar. Tesir etme gücü güneş ışığı ile eşittir. Peygamberin hadisine muvafık olarak hikmetlidir. Çok dokunaklı ve nüktelidir. Saf, temiz ve akıcıdır. Kiskanınların sözünü bağlar. Naziktir, ancak zarif olanlar ve filozoflar manayı çözebilir. Güneş ile kıyaslandığında, parlaklığı karşısında güneşin sönük kaldığı anlaşılır.”

Yaşadığı dönemdeki sosyal bir hadiseyi anlatırken, şairliği bir yana bırakarak realiteyi bütün çıplaklığı ile göz önüne sermeye, hislerini samimi ve yapmacıktan uzak, olduğu şekilde şiire yansıtmaya çalışmıştır. Onun sevinçleri ve üzüntüleri olduğu gibi şiire yansımıştır. Gerek Diyarbakır’da gerekse seyahat için gittiği Bağdat, Musul, Halep, Rakka, Urfa gibi eyaletlerde pek çok devlet erkaniyla tanışma fırsatı bulmuştur. Lebîb’in şiir anlayışının şekillenmesinde, dönemin sosyal ve siyasi şartlarının rolü büyüktür. Cemiyetin çeşitli kurumlarındaki aksaklıklara şahit olan şair özellikle adalet sistemindeki bozuklukları görmüş ve bu durumu tenkit etmiştir. İdarecilerden başlayarak, çeşitli meslek erbabı arasında yaygınlaşan zulüm, hile, yalan, rüşvet, mala aşırı rağbet, riyâkârlık, her

işte menfaat gibi kötü hasletlerin toplumu kemirmesi karşısında duyarsız kalmamış, gördüğü her türlü aksaklığa anında tepki göstermiş ve eleştirilerini şiirlerine yansıtmıştır.

Lebîb, Diyarbakırlı şairlerden özellikle Vâlî-i Amidi'nin etkisinde kalmış, Hâmî gibi şöhretli şairlerin şiir meclislerinde bulunarak edebî kişiliğini tekml etmiştir. Yer yer İran şairlerinden Şevket'i, Türk şairlerinden Neşâtî'yi beğendiğini dile getiren şair, şiir söyleme tarzı ve üslûp yönünden bu iki şairi kendine örnek almıştır. Mutasavvıf bir şair değildir ancak tasavvufla ilgili remizleri yeri geldikçe ustalıklı şiirlerine yansıtmıştır. Şiirlerinden Nakşibendi tarikatına olan sempatisini ve bağlılığını öğrendiğimiz şair, tasavvufun zahiri ile uğraşanları beğenmemektedir. Genel olarak rind-meşrep hayat tarzını ve melamet yolunu yaşayış biçimi olarak benimsemektedir. Marifet ehliyle dostluğunu, cahillerle düşmanlığını her fırsatta dile getirmiştir. Lebîb, şiirlerini yazarken belâğatin bütün inceliklerinden faydalanmış, estetik olarak söyleyişte lafız güzelliği ve mana bütünlüğüne önem vermiştir. Özellikle Ramazân ayının kutsiyeti ile ilgili yazdığı şiirlerinde, oldukça sade bir dil kullanmıştır. Şiirlerinde mahalli unsurlara bolca yer vermiş, atasözü ve deyimleri yoğun olarak kullanmış, halk söyleyişlerini ve veciz sözleri ustalıklı şiirlerine taşımıştır. Şiirde geleneğin verdiği imkanlar nispetinde yeniliğe, orijinal manalar bulmaya, mananın renkli, dakik ve inceliğine, söylenmemiş nükteleri söylemeğe özen göstermektedir. Zaman zaman kendisini başka şairlerle de kıyaslayan şair, Nâbî ve Neşâtî gibi büyük şairlerin seviyesinde bir şair olduğunu ima etmektedir. Lebîb, nazireye önem veren bir şairdir. Birçok gazeli, kendi çağında veya kendisinden önce yaşamış şairlerin şiirine naziredir. Çağdaşı olan Diyarbakırlı dîvân şairleri Âgâh (ö. 1728)⁵, Vâlî (ö.1738-39)⁶ ve Hâmî (ö. 1747)⁷ ile nazireleri hayli fazladır. Şairliği yanında âlim ve fâzıl kişiliği ile de bilinmektedir. Beyzâvî'nin tefsirine talika yazacak seviyede ilmi derinliğe sahiptir.

"Olsa telh evveli bezmüñ soñi şîrin olmaz

İktitâf eyleyemez habb-ı ineb hançal eken" (K. 25-20) (Kadioğlu 2005: 211)

(Bezmin evveli telh (acı) olsa sonu şirin (tatlı) olmaz. Hançal (acı hıyar) eken ineb (üzüm) hasat edemez.

"Sebû-yı pür şadâ virmez tehî hum sâzdan kıalmaz

Yesârın ketm ider mâl ehli müflis devletin söyler" (K. 40-3) (Kadioğlu 2005: 393)

(Dolu küp ses çıkarmaz, boş fıçı ise çok ses çıkarır. Mal ehli zengin kimse varlığını gizlerken hiç malı olmayan müflis servetini anlatır)

gibi beyitler hakîmane söyleyiş tarzının güzel örneklerindedir.

Şairin bilinen elimizdeki en önemli eseri dîvânıdır. Lebîb-i Âmidî dîvânı kasîde, tarih, musammat (terkib-bend, terci-bend, tahmis, muhammes), gazel, mesnevi, muamma, lügaz, rubai, şarkı ve müfred nazım şekilleriyle yazılan manzumeleri içeren yaklaşık 6000 beyitlik oldukça hacimli bir eserdir. Yapılan bilimsel çalışmalarda Dîvânın biri yurtdışında, üç tam dört eksik olmak üzere toplam yedi nüshası tespit edilmişti.⁸ Biri yurtdışında, biri özel

⁵ Âgâh dîvânı üzerine bir doktora tezi hazırlanmış (Akpınar 2006) ve dîvân e-kitap olarak (Akpınar 2017) yayımlanmıştır.

⁶ Vâlî dîvânı üzerine bir doktora tezi hazırlanmıştır (Koncu 1998).

⁷ Hâmî dîvânı üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmış (Yılmaz 2011) ve dîvân e-kitap olarak (Yılmaz 2017) yayımlanmıştır.

⁸ Lebîb dîvânının nüshaları:

kütüphanede olmak üzere Dîvânın bilinmeyen iki nüshası daha tespit edilmiştir. Medine-i Münevvere Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi Türkçe El Yazma Eserler Katalogu (*el-Kütübü'l-Mahtûta*) Nu: 80'de kayıtlı ve nesih hatla (21 satır) yazılan nüsha toplam 80 varaktır. Dîvânın eksik bir nüshası Diyarbakırlı yazar Esmâ Ocak'ın özel kütüphanesinde tarafımızdan bulunmuş ve fotokopisi temin edilmiştir. Esmâ Ocak'ın kayınpederi Nakib-zâde Bekir Sıdkı Bey tarafından istinsah edilen ve toplam 36 varak olan bu eksik nüshada Lebib'in gazelleri, muamma ve lügazlerinden başka son iki varakta Lebib'in torunu Refi-i Âmidî ve Güzel-zâde Sabrî-i Âmidî'ye ait gazeller yer almaktadır. Dîvân üzerinde şimdiye kadar İdris Kadioğlu (Diyarbakır 2003) ve Orhan Kurtoğlu (Ankara 2004) tarafından iki doktora tezi hazırlanmış, Kadioğlu'nun çalışması "Diyarbakırlı Lebib Dîvânı, Malatya 2005" adıyla Dicle Üniversitesi yayını olarak basılmış, Kurtoğlu'nun çalışması ise "Lebib Dîvânı, Ankara 2017" adıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü tarafından e-kitap olarak yayımlanmıştır. Bu çalışmadaki şiir örnekleri dîvânın yazma nüshalarına yeniden müracaat edilerek ve hazırlanan Lebib dîvânından (Kadioğlu 2005) seçilerek alınmış, şiirlerde bazı düzeltmeler yapılmıştır.

2. Ramazâniyye, İdiyye ve Temcîdiyye

Ramazâniyye: Dîvân şairlerinin Ramazân ayı vesilesiyle padişahlara, yüksek rütbeli kişilere ve hâmelerine sundukları çoğu kasîde şeklindeki şiirlere "Ramazâniyye" denmektedir. Nesîb bölümünden sonra şiirin sunulduğu kişinin övülmesine geçilir. XVII. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan Ramazâniyyeler XVIII. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşmıştır. En çok Ramazâniyye yazan dîvân şairi bu türde on üç kasîdesi bulunan Enderunlu Fâzıl'dır. Ramazâniyyeleri Ramazân ayının dinî yönünü işleyenlerle daha çok folklorik ve kültürel taraflarını ele alanlar olmak üzere iki kısımda değerlendirmek mümkündür. İlk gruptaki manzumelerin en tanınmış örneği Nazîm'e aittir. Çoğunluğu oluşturan ikinci gruptaki manzumeler dîvân şiirinin toplum hayatını yansıttığını göstermesi bakımından önem taşır. Ramazâniyyelerde sosyal hayatı ilgilendiren birçok konu dile getirilmiştir. (bk. Mustafa İsmet Uzun, "Ramazâniyye" DİA 2007, C 34, s. 439-440)

İdiyye: Dîvân şairleri memdûhunu övmek ve daha çok da câize talep etmek için bayramları fırsat olarak değerlendirmekte ve Ramazân Bayramı ile Kurban Bayramı'nı tebrik etmek için adeta gün saymaktadır. Dinî bayram olmamakla beraber nevrüz da bu günlere dahil edilmiş, ancak yazılan şiirler ayrı bir adla "Nevrûziyye" olarak anılmıştır. Kasidelerin teşbîb/nesîb kısımlarında bayramdan bahsedildiği için bu tür şiirler İdiyye şeklinde adlandırılmıştır. Şairler böylece çok defa hâmeleri olan devlet büyüklerinin bayramlarını manzum birer tebriknâme ile kutlamış, karşılığında da câize alarak bayram harçlıklarını çıkarmışlardır. Çoğunlukla kasîde nazım şekliyle yazdıkları için bu şekle ait bütün genel özellikleri taşıyan İdiyyeler, muhteva itibarıyla teşbîb, methiye ve

1. (AE1): Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Efendi, Manzum Eserler, 381.
2. (AE2): Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Efendi, Manzum Eserler, 382.
3. (AE3): Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Efendi, Manzum Eserler, 234/1.
4. (Ü): İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 234.
5. (D): Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, İhtisas Bölümü, 577.
6. (A): Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi A. Sırrı Levend Koleksiyonu, 444.
7. (M): Mısır Milli Kütüphanesi TY. 1886.
8. (MM): Medine-i Münevvere Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi (el-Kütübü'l-Mahtûta) No: 80
9. (EO): Esmâ Ocak nüshası (Özel kütüphane)

dua olmak üzere üç bölümden meydana gelmekte ve dîvânların “kasâid” kısmında yer almaktadır. Bayrama göre farklı özellikler göstermekle birlikte îdiyyelerde genellikle bayramlarda yapılanlar en ince ayrıntılara kadar şairane bir dille tasvir edilmektedir. Bayram yerlerinin, törenlerin ve eğlencelerin ön plana çıkarıldığı bu tasvirler yalnızca dîvân şiirinin yerli malzemesini, mahallî ve millî unsurlarını taşımakla kalmaz, bu şiirin hayatla olan sıkı irtibatını da gösterir. Başlangıçtaki îdiyyelerde bu tür tasvirlerin yerine haklarında kasîde yazılan kişiler için çok defa kalıplaşmış ve dîvân şiiri dünyası içinde geliştirilmiş ifadeler kullanılırken özellikle XVIII. yüzyıldan sonraki örneklerde malzemenin bu kalıpların dışına taşırılarak mahallî ve yerli unsurlarla gittikçe zenginleştirildiği görülmektedir. (bk. Mustafa İsmet Uzun, “İdiyye” DİA 1999, C 19, s. 222-224)

Temciddiyye: Sözlükte “tâzim ve senâ etmek” anlamındaki *temcîd* minarelerde ezandan ayrı olarak Allah’a yapılan dua, tazarru ve münâcâtlar hakkında kullanılmaktadır. Eskiden genelde üç aylarda Ramazânda ise sahurdan sonra müezzinler tarafından halkın iştirakiyle minareden temcîd ilahileri okunurdu. Temcîd sahur vaktinde okunduğundan halk arasında “sahur” manasına da gelmektedir (bk. Ubeydullah Sezikli, “Temcîd” DİA 2011, C 40, s. 410-411).

Ramazâniyyeler üzerine Mehmet Emin Ertan tarafından “Dîvân Edebiyatında Ramazâniyyeler Üzerine İncelemeler (1995, Trakya Üniversitesi)” adlı bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bugüne kadar yurtiçinde klasik Türk edebiyatı sahasında yapılmış olan ve Ramazân / Ramazâniyyeleri konu alan diğer bilimsel çalışmalardan bazıları şunlardır: Filiz Kılıç ve Muhsin Macit, Türk Edebiyatında Ramazân Şiirleri: Güldeste, Ankara 1995; İbnülemin Mahmud Kemal “Dîvân Edebiyatında Ramazân”, Çınaraltı, S. 11, İstanbul 1941, s. 5-7; Sedit Yüksel, “Edebiyatımızda Ramazân”, TDE, VII (1977), s. 35-39; Mustafa Uzun, “Edebiyatımızda Ramazân ve Ramazâniyyeler”, Nesil, S. 11, İstanbul 1979, s. 18-26; Abdülkadir Karahan, “Ramazân Edebiyatı ve Ramazâniyyeler”, Diyanet Dergisi, XXVI/2, Ankara 1990, s. 95-99; Âmil Çelebioğlu, “Edebiyatımızda Ramazân”, TY, X/32 (378) (1990), s. 47-49; Halit Dursunoğlu, “Klasik Türk Edebiyatında Ramazân Konulu Şiirler”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 22, Erzurum 2003, s. 9-30; Atabey Kılıç, “Klasik Şiirimizde Ramazân Üzerine”, Yedi İklim, S. 177, İstanbul 2004, s. 32-35; Hakan Yekbaş, “Ramazânı Dîvân Şiiri Metinlerinden Okumak”, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, S. 6, 2012, s. 173-230; Hulusi Eren, “Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim’in Ramazâniyyesi Üzerine Bir İnceleme” Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi, (10), 2019, s. 147-164 .

I. LEBİB’İN TÜRKÇE RAMAZÂNİYYELERİ

Lebîb dîvânında biri Ramazân ayını tebrik etmek, diğeri Ramazân Bayramı’nda câize almak için yazılan iki “İdiyye” ve yine Ramazân ayını tebrik etmek için yazılan bir “Ramazâniyye” kasîdesi vardır. İdiyye/Ramazâniyye kasîdelerinden başka gazel nazım şekliyle, Ramazân ayının kutsiyet ve heyecanını ifade etmek için, yazılmış şiirler de vardır. Özellikle “temcîd” redifli şiir, Türk edebiyatında türünün nadir örneklerinden biridir. Ramazân ayının kutsiyetini ve özellikle bu ayda yapılan etkinlikleri bütün yönleriyle tasvir eden ve gazel nazım şekliyle yazılan şiirler dîvânda ayrı bir grupta toplanmıştır. Bu gruba giren ve “Ramazân’ın temcidine müteallik şiirlerdir.” başlığı altında gazel nazım şekliyle kaleme alınan manzumeler Ramazân ayının kutsiyetine dair Türkçe şiirlerdir. Bu bölümde Lebîb-i Âmidî dîvânında yer alan “Ramazân, Bayram ve Temcit” konulu Türkçe şiirler bir araya getirilmiş, önce beyit numaraları verilerek şiir metinleri sunulmuş, altında şiirlerin şekil ve muhteva özelliklerine, dil ve

üsluplarına değinilmiştir. Ramazân konulu şiirlerin devrin sosyal hayatına nasıl ışık tuttuğu, cemiyet hayatındaki değerlerin şiire nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. İdiye (Tebrik-nâme)

Vezîr-i müşârun ileyh 'Ali Paşa Sivas'da ser-'asker-i revân iken virilen nazmdur *

Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün

- 1 Olur derd-âşinâyân-ı firâka vuşlat-âver 'îd
Virür zehr-âbe-nûş-ı iştivâka şîr ü sükker 'îd
- 2 Bahâneyle ider taqbîl hâl-i la'l-i dildârı
Ağız miskiyle iftâr itdürür 'uşşâka ekşer 'îd
- 3 Mübârek-bâda geldi bezm-i 'ayşa tehniyet-gûyân
Getürdi manşib-ı 'işret-güzârâna muqarrer 'îd
- 4 Otuz gün cenge der-kâr oldu cünd-i rûzeyi âhîr
Be-yümn-i Hâcı Bayrâm-ı Velî kıldı müdemmer 'îd
- 5 Degül mihr-i şu'â'î kesr-i âşâm-ı 'ibâd eyler
Şabâh oldıkda dehri gösterür şemşîr-i şeş-per 'îd
- 6 Ze'âmet zabt ider maşşûlî gufrân-ı ilâhîdür
Oruçbeg-zâde dirler nâmına şöhretde eşher 'îd
- 7 Hilâl-i mâh-ı Şevvâl ańlama düstûr-ı devrânuñ
Hasûd-ı câhını tehdîd için gösterdi hançer 'îd
- 8 Degül tekbîr-i 'îd anuñ görünce rif'at ü kadrin
Çeker gül-bang-ı isti'câbidur *Allâhuekber*⁹ 'îd
- 9 Keremde nâ-şabûr işğâlde şabr-ı mücessemdür
Yanında bir fakîrûñ celb-i kalbiyle ber-â-ber 'îd
- 10 Merâhim-pîşe âşafdur k'ider erbâb-ı hâcâta
Beşâşetle edâsı her demin bir cilve-güster 'îd

* AE2 59, Ü 33a, D 29a. Başlık AE2: **Vezîr-i mükerrerem Hekimbaşı-zâde 'Ali Paşa Hâzretleri Sivas'da ser-'asker-i revân iken virilen nazm-ı belâgat-rengîndür** AE2 (Fih.) bk. Kadioğlu 2005: 172; Kurtoğlu 2017: 124.

⁹ *Allâhuekber*: Allah büyüktür.

- 11 **Semiyy-i sâki-i kevşer hıdîv-i mu'teber-gevher**
Ki behcet-nâme-i 'ahdüñ sezâdur itse ebter 'îd
- 12 Hıdîvâ hürmet-i hilmüñçün işgâ eyle feryâdum
Egerçi güft-gûyı hep meserret-perver ister 'îd
- 13 Hevâ-yı iltifâtuñla 'umûmen ehl-i hâcâtuñ
Güşâd eyler riyâz-ı hâtırında tâze güller 'îd
- 14 Benüm de dest-gîr ol ref' için üstümdeki gâdri
Bekâyâ-yı hayâtum devletüñde ola yek-ser 'îd
- 15 Bugünden maqşadum tahtırine emrüñ sudûr itse
Efendüm himmetüñle 'îdüm olmaz mı mükerrer 'îd
- 16 Beni tâbût-ı ye'se koyma farzâ mürde-i 'özrüm
Mesîhâ-demlik it olsun baña bir rûh-perver 'îd
- 17 Saña şad-hacc-ı ekber baña 'îd-i ekber olmaz mı
Tavâf-ârâstegân-ı Ka'beñ itsün mi mükerrer 'îd
- 18 Bu 'îd üstü revâdur gösterürse dûş-ı fahrinde
Perend-i luţfuñ ey düstûr-ı a'zam zîb ü zîver 'îd
- 19 Dahîl-i düdmânuñdur **Lebîb-i** zâr sulţânım
Aman görme revâ kim eyleye maḥzûn u muğber 'îd
- 20 Cihân tırdıkça tır iqbâlüñ olsun rûz u şeb efzûn
Neşâţ-ı hâtırında iktibâs-ı feyz idüp her 'îd
- 21 **Şebüñ qadr u maqâmuñ şadr-ı a'lâ şöhetüñ vâlâ**
İde eyyâm-ı 'ömr-i devletüñ Mevlâ ser-â-ser 'îd

a. Şekil ve Muhteva

Vezin: Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün

Kafiye – Redif: aa-ba-ca... (mücerred kafiye + kelime redif)

(أورعيد) âver + 'îd

(سكرعيد) sükker + 'îd

(اكثرعيد) ekser + 'îd

Nazım birimi: Beyit (21)

Nazım şekli ve türü: Kasîde (İdiyye), tebrik-nâme

Bölümleri: Nesib, medhiyye, duâ

Yazılış tarihi ve sebebi: Diyarbakır valiliği de yapan Hekimbaşı-zâde Ali Paşa (ö.1145/1732)¹⁰ Sivas'ta ordu komutanı iken Ramazân Bayramı'nı tebrik için yazılan ve kendisine takdim edilen tarihsiz kasîdedir.¹¹

“Olur derd-âşinâyân-ı firâka vuşlat-âver 'îd

Virür zehr-âbe-nûş-ı iştîyâka şîr ü sükker 'îd” (b.1)

matla beytiyle başlayan ve toplam 21 beyit olan bu şiirin başlığı AE2 nüshasının fihristine göre “Vezîr-i mükerrer Hekimbaşı-zâde 'Ali Paşa Hazretleri Sivas'da ser-'asker-i revân iken virilen nazm-ı belâgat-rengîndür” şeklindedir. Bu manzumenin başlığındaki “nazm-ı belâgat-rengîn” ifadesi dikkat çekmekte ve şiirin sanatlı bir dil ve üslupla kaleme alındığını göstermektedir. Nesib (giriş) bölümünde Ramazân'dan bahsedildiği ve redifi “îd” olduğu için manzume “îdiyye” adını almıştır. Bilindiği üzere dîvân şairlerinin bayramlarda devlet büyüklerine takdim ve hediye ettikleri kasîdelere “îdiyye” denmektedir. Bayramlar dargın olanların barıştığı ayrı düşenlerin kavuştuğu sosyal hayatı tanzim eden önemli günlerdir. Bu önemli günleri fırsat bilen dîvân şairleri yazdıkları “îd=bayram” redifli şiirlerini memdûhuna arz etmiş, karşılığında ondan bir sıkıntısını gidermesini dilemişlerdir. Lebîb de bu şiirini Ali Paşa'ya takdim ederken uğradığı bir haksızlığı ortadan kaldırmasını istemiş ve bazı isteklerde bulunmuştur.

“Semiyy-i sâki-i kevşer hıdv-i mu'teber-gevher

Ki behcet-nâme-i 'ahdüñ sezâdur itse ebter 'îd” (b.11)

beytinde istiareli bir dille adını vermeden memdûhu Ali Paşa'yı metheden şair altındaki beyitlerde kendi durumunu paşaya arz etmekte ve sıkıntılarını ortadan kaldırması için ona adeta yalvarmaktadır. Ocağına düştüm sultanım, diyerek kendi mahlasına (Lebîb-i zâr = inleyen, sıkıntı çeken Lebîb) 19. beyitte yer veren şair dua beytinde “Geceniz Kadir Gecesi, makamınız sadrazamlık, şöhretiniz yüce olsun. Mevla saadetli ömrünüzün her bir gününü böyle mesrur bayramlara çevirsin” anlamına gelen yakarışını arz ederek şiirini tamamlamıştır.

b. Dil ve Üslup

Lebîb, şiirlerinde Türkçeyi ustaca kullanmakta özellikle Farsça kelime ve terkipleri yerli yerinde kullanırken belâgatın inceliklerini de eserlerine yansıtmaktadır. Bu şiirde Türkçe başlıktaki “nazm-ı belâgat-rengîn” ifadesinin

¹⁰ Hekimbaşı-zâde Ali Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Abdulgani Fahri Bulduk, **Diyarbakır Valileri**, (haz. Eyüp Tanrıverdi, Ahmet Taşğın) (2007), Ankara: Medrese Yayınları, s. 102.

¹¹ Lebîb, vezîr-i azam Ali Paşa için iki kaside yazmıştır. Kasidelerden biri Ali Paşa'nın Diyarbakır valiliğine atanması vesilesiyle medhiye türünde (K.9), diğeri Vâlî Ali Paşa'nın bayramını tebrik için îdiyye türünde (K.10) yazılmıştır. Şair, medhiye türündeki kasidesinde doğrudan Vâlî Ali Paşa'nın medhine başlamış ve şiirin ilk 20 beytinde Ali Paşa'yı değişik benzetme ve telmihlerle tarif ederek onun çeşitli özelliklerini anlatmıştır. Ali Paşa Sivas'ta ser-asker (komutan) iken şair Lebîb, paşanın Ramazân Bayramı'nı tebrik etmek için “îd” redifli kasideyi yazmış, bu şiirinde onu överek iltifatını kazanmaya çalışmıştır. (Kadioğlu 2005: 92)

delillerini gösteren çok sayıda sanatlı beyit vardır. Hüsni ta'lîl sanatının en güzel iki örneğini şu iki beyitte görmek mümkündür.

Hilâl-i mâh-ı Şevvâl añlama düstûr-ı devrânüñ

Hasûd-ı câhını tehdîd için gösterdi hançer 'îd (b.7)

[Semadaki (hançere benzeyen) parlaklığı Şevval ayının hilâli sanma! Zamanın kudretli hâkiminin (Ali Paşa) makamına göz dikenleri tehdit etmek için Ramazân Bayram'ı düşmana hilâle benzeyen hançerini gösterdi.]

Degül tekbîr-i 'îd anuñ görünce rif'at ü kâdrin

Çeker gül-bang-ı isti'câbidur *Allâhuekber* 'îd (b.8)

[Allah büyüktür seslerini sadece Bayram Tekbiri anlama! Bayramda çekilen "*Allâhuekber Allâhuekber*" gülbangi adeta onun (Ali Paşa) yüceliğini, kadir ve kıymetini ilan etmektedir.]

"Beni tâbût-ı ye'se koyma farzâ mürde-i 'özrüm

Mesîhâ-demlik it olsun baña bir rûh-perver 'îd" (b.16)

beytinde "Beni yeis (ümitsizlik) tabutuna koyma farz et ki zaten ben ölüyüm, tek çarem ümidim senin himmetindir. Bu Ramazân Bayramı hürmetine Mesih'in ölüleri diriltlen nefesi gibi nefesinle benim ölmüş olan ruhumu da canlandır." diye memdûhuna yakarıken kendisini bir ölüye hâmisini de ölümlere ruh bahşetme mucizesi gösteren Hz. İsa'ya (as) benzetmesi ilginç teşbih örneklerinden sadece biridir.

2. Ramazâniyye (Arz-ı hâl)

Kaşîde-i zîbâ Ramazâniyye*

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

1 Hâme kim bülbül-i belâgatdür

Nağme-senc-i du'â-yı devletdür

2 Şimdi kaşdı hüdîv-i devrâna

Bu terâneyle 'arz-ı hizmetdür

3 K'ide mâh-ı mübârekin tebrîk

Çünkü dîrîne resm ü 'âdetdür

4 Âşafâ mâh-ı rûzeñ ola sa'îd

Bu du'â vâ-rehâ-yı minnetdür

* AE1 53b, AE2 266. Başlık AE1: *Veziir-i me'âli-'unvân Nu'man Paşa hazretleri Diyârbekir'e geldükde virilen Ramazâniyyedür* AE2; *Veziir-i me'âli-'unvân Nu'man Paşa hazretleri Diyârbekir manşibında iken tebrîk-i Ramazâni müştemil ve hâvî virilen Ramazâniyye nazm-ı rengîndür* AE2 (Fih.) bk. Kadioğlu 2005: 199; Kurtoğlu 2017: 110.

- 5 Ola kandîl-i t'âlî'üñ rûşen
Tâ ki meh t'âk-ı çarha zînetdür
- 6 Ni'met-i rûha şâ'im ola o kim
Zâtuña kârı sû'-i niyyetdür
- 7 Her mûmessik 'akîde-i kâma
Kâmuñ âlûde-i liyâkatdür
- 8 Zehr-i mâr ola haşmuñ iftârı
Zevkı çün telhî-i hıyânetdür
- 9 Şükrüñ inkârı mûcib-i küfrân
İsmüñ âyînedân-ı ni'metdür
- 10 Hüsni tedbîrüñ eylemek inkâr
Ya ğarazdur yahud hamâkatdür
- 11 İhtimâmuñ zeħâ'ir-i nâsa
Yed-i inşâfımızda hücçetdür
- 12 O ğakîmâne ğâkimâne reviş
Hızr-ı tevfiğden delâletdür
- 13 Râh-ı re'y-i tarîğ-ı ğikemüñde
Meş'aleñ pertev-i kiyâsetdür
- 14 Zâtuña İbn-i Berahyâ-yı vağt
Dinse ta'bîr-i şıdğ u şıħhatdür
- 15 Sizi teşbîh İbn-i Sînâ'ya
Âftâb'ı Sühâ'ya nisbetdür
- 16 Bu ğadar kızbe ictirâ tav'an
Şer'de mâni'-i şehâdetdür
- 17 Şevğ-ı vaşfuñda 'andelîb-i ğalem
Tarab-efzâ-yı bâğ-ı behcetdür
- 18 Tâze bir mağla' eyleyem inşâ
Ki semâ'ı şimâħa kuvvetdür

- 19 **Başıuñ mülk-i câna âfetedür**
Çopuşuñ fitne-i kıyâmetdür
- 20 Reng-i nev-pertev-i ruĥ-ı âlüñ
Gül-i sad-berg-i bâĝ-ı cennetdür
- 21 Ĥaĥĥ-ı müşĝin-i ĥarf-ı ruĥsâruñ
Ka'be-i ĥüsn ü âna kisvetdür
- 22 İbtisâm-ı leb-i nemek-rîzüñ
Ĥande-i piste-i melâĥatdur
- 23 Zevk-ı gülşerbet-i dem-i iftâr
Bûs-ı la'lüñdeki ĥalâvetdür
- 24 Buz gibi ĥara vâ'iz itmez meyl
Fenn-i tıbda bu ĥayli diĥĥatdür
- 25 Ey dil ekşâr-ı nazma imsâk it
Mevsim-i rûze vaĥt-i ĥürmetdür
- 26 **Virmesün ĥâĥır-ı vezîre kelâl**
Ĥab'ı zîrâ gül-i nezâketdür
- 27 Âşafâ yemm-kefâ rızâñı taleb
Baña şad-faĥrdur meziyyetdür
- 28 Bir leĥâfetlü 'arż-ı ĥâlüm var
Dinmez ise me'âli şıĥletdür
- 29 Ramazâna ĥakîm dir marazân
Hele bu söz ĥilâf-ı ĥikmetdür
- 30 Bil ki şehr-i mübârek-i Ramazân
Mâĥ-ı rahmet medâr-ı şoĥbetdür
- 31 Lîk dâ'i-i devlet ü iĥbâl
Bu cihetden esîr-i miĥnetdür
- 32 Dem-i iftâr u vaĥt-ı imsâkı
Farĥdan 'âcizem ne ĥâletdür

- 33 Şöyle kim kırb u bu'd-ı iftâra
Vâkıf olmağ baña su'ûbetdür
- 34 Eyledüm bir dağıka-dâna su'âl
Bu ne keyfiyyet ü ne 'illetdür
- 35 Didi vardur 'ilâcı bu rencüñ
Lîk merhûn-ı künc-i himmetdür
- 36 Didüm ol himmeti iden kimdür
Didi düstûr-ı bâ-semâhatdur
- 37 Didüm eyâ 'ilâcuñ ismi nedür
Didi meşhûrı bür'-i sâ'atdür
- 38 Böyle geğti sühân o meclisde
Mâ-vağa' 'urza-i 'inâyetdür
- 39 **Göresin nice nice rûze vü 'id**
Tâ dinür bu meh-i 'ibâdetdür

a. Şekil ve Muhteva

Vezi: *Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün* (Üç tef'ileli kısa aruz vezinleri genelde mesnevi nazım şekliyle yazılan şiirlerde kullanılmıştır. Ancak şair bu kasîdede teamüllerin aksine bu kısa aruz kalıbını tercih etmiştir.)

Kafiye – Redif: aa-ba-ca... (mücerred kafiye + ek redif)

(بلاغت) belâğat +**dür**

(دولت) devlet +**dür**

(خدمت) hîdmet +**dür**

Nazım birimi: Beyit (39)

Nazım şekli ve türü: Kasîde (Ramazâniyye), tebrik-nâme / arz-ı hâl

Bölümleri: Nesib, girizgâh, tegazzül, medhiyye, duâ

Yazılış tarihi ve sebebi: Diyarbakır valiliğine atanan (1172 / 1758) ve şehirde bir yıl görev yapan Numan Paşa'nın (ö. 1172 / 1758)¹² Ramazânını tebrik etmek, onu övmek ve ona halini arz etmek için yazılmıştır.¹³

Ûâme kim bülbül-i belâgatdür

Nağme-senc-i du'â-yı devletdür (b.1)

Matla beytiyle başlayan ve toplam 39 beyit olan bu şiirin başlığı AE1 nüshasına göre "Kaşîde-i zîbâ Ramazâniyye" şeklindedir. Zîbâ'nın kelime anlamı güzel, süslü demektir. "Kasîde-i zîbâ" ise belâgatin inceliklerini ihtiva eden süslü, sanatlı "güzel kasîde" anlamına gelmektedir. Kasîde Diyarbakır valisi Numan Paşa'nın Ramazân ayını tebrik etmek, paşanın iltifatına mazhar olmak için yazılmıştır. Şiirin yazılış sebebi AE2 nüshasının fihristinde "**Vezîr-i me'âlî-unvân Nu'man Paşa hazretleri Diyârbekir manşibında iken tebrîk-i Ramazânı müştemil ve hâvî virilen Ramazâniyye nazm-ı rengîndür**" şeklinde açıkça ifade edilmiştir. Başlıklardaki güzel, hoş, latif anlamındaki "nazm-ı rengîn" ve "kasîde-i zîbâ" terkiplerinin şairin sanatlı şiirlerinin başına sonradan müstensihler tarafından eklendiği düşünülmektedir. Kasideler medhiyye şiirleridir. Şair memdûhunu övmek ister ve bu esnada kalemni serbest bırakır. Artık konuşan dile gelen kalemdir. Matla beytinde hâmeyi yani kalemi belâgat bülbülüne ve saadet duasının nağmecisine benzeten şair giriş bölümünde;

K'ide mâh-ı mübârekin tebrîk

Çünkü dîrîne resm ü 'âdetdür (b.3)

diyerek mübarek Ramazân ayını tebrik etmenin, oruç ayında tebrik-nâme yazmanın eski bir âdet ve gelenek olduğunu dile getirmektedir. Kasidenin medhiyye bölümünde Numan Paşa ilginç teşbihler ve abartılı bir dille övülmektedir. Hikmetli işler gören vali hâkimane duruşu ile Hızır'a (as.) ve İslâmî kaynaklarda Hz. Süleyman'ın kâtibi veya veziri olduğu kaydedilen Âsaf b. Berahyâ adlı vezire benzetilmektedir. Devamında;

Sizi teşbîh İbn-i Sînâ'ya

Âftâb'ı Sühâ'ya nisbetdür (b.15)

diyeyen şair, "Nasıl ki güneşi, Büyükayı yıldız kümesindeki en küçük yıldız olan (Eskiden gözün keskinliği bu yıldızla denenirmiş) Süha yıldızıyla kıyaslamak mümkün değilse seni de tam adı Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037) olan ve İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi İbn Sînâ'ya benzetmek ve onunla kıyaslamak o denli zordur." demek suretiyle memdûhu Numan Paşayı övmeye devam etmiştir.

Bu şiir vesilesiyle şair durumunu paşaya arz etmekte, onu sıkıntılarına çare bulacak tek merci olarak görmektedir. Şiir Ramazâniyye türünde yazılmış olup bir yönüyle "tebrik-nâme" bir yönüyle de "arz-ı hâl" niteliği taşımaktadır.

¹² Diyarbakır Valileri ve Numan Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Abdulgani Fahri Bulduk, *age.*, (haz. Eyüp Tanrıverdi, Ahmet Taşğın) (2007), Ankara: Medrese Yayınları, s. 116.

¹³ Numan Paşa Diyarbakır valisi iken şair Lebîb, valinin Ramazân'ını tebrik etmek için Ramazâniyye türünde otuz dokuz beyitlik bir kaside (K.22) yazmıştır. Şair, devlet erkanına tebrik-nâme yazma geleneğinin eski bir âdet olduğunu dile getirmektedir. (Kadioğlu 2005: 97)

Bir leşâfetlü 'arz-ı hâlüm var

Dinmez ise me'âli şıkletdür (b.28)

Beytiyle başlayan bölümde şair farklı bir bakış açısıyla Ramazân ayı hakkındaki değerlendirmelerini manzum olarak dile getirmiştir. Bu mülahazaları şöyle özetlemek mümkündür: "Perhiz ayı olduğu için Ramazân'ı marazan yani hastalar genelde "hekim / doktor" olarak nitelerler. Bu söz hikmete uygun değildir. Aslında Ramazân ayı sohbeta medar olduğu için rahmet ayıdır." Ramazân'la ilgili mülahazalardan sonra hayalî bir mecliste yaşanan ilginç bir diyalog dikkat çekmekte, şair bu vesileyle bir sıkıntısını dile getirmektedir. Beyitlerde iftar ve imsaki fark edemez hâlde olduğunu, sıkıntıdan gözlerine uyku girmediğini anlatan şair, bir filozofa danışarak bu durumdan kurtulmanın çaresini sorar. Bilge kişi de bu sıkıntının âdil bir vezirin himmetiyle bertaraf edileceğini ve tek çarenin bu semâhatli (cömert) kişinin himmetine müracaat etmek olduğunu söyler. Şair, bilge kişiye ilacın ismini sorduğunda "bür'-i sâ'at" cevabını alır. Övdüğü kişinin kendisi için en faydalı bir ilaç olduğunu anlar ve bunu beligane bir üslupla dile getirir. Lebib hayalî meclisteki bu sohbetten sonra sözü kısa keser ve memdûhu için yazdığı;

Göresin nice nice rûze vü 'îd

Tâ dinür bu meh-i 'ibâdetdür (b.39)

dua beytiyle, ibadet ayı olan bu ay gibi nice nice Ramazân ve bayramlar görmesi temennisiyle şiirini tamamlamıştır.

b. Dil ve Üslup

Kasîdenin başlıkları Türkçedir. Bu Türkçe başlıklardan birindeki "kasîde-i zîba", diğerkindeki "nazm-ı rengîn" ifadeleri şiirin hoş, latif, güzel ve sanatlı bir dil ve üslupla keleme alındığını göstermektedir. Şairin kendisini tecrit ederek sözü kaleme vermesi ve bülbüle benzeterak kalemi konuşturması özgün ve orijinal ifade tarzını yansıtmaktadır. Övülen kişi her derde çare olması yönüyle ve tedbirli, hikmetli yöneticilik vasıflarıyla Hızır (as.), İbn-i Sînâ ve Âsaf b. Berahyâ ile mukayese edilmekte ve güneşe benzetilmektedir. Şiirde geçen *şâ'im*, *iftâr*, *Ramazân*, *imsâk*, *rûze*, *'îd* kelimeleri ile *mâh-ı mübârek*, *mâh-ı rûze*, *dem-i iftâr*, *gül-şerbet*, *mevsim-i rûze*, *şehr-i mübârek-i Ramazan*, *mâh-ı rahmet*, *meh-i 'ibâdet* tamlamalı kelime grupları kasîdenin Ramazâna dair söz varlığıdır. Âşıkâne bir eda ile yazılan tegazzül bölümünün matlaında;

"Başışuñ mülk-i câna âfetdür

Çopuşuñ fitne-i kıyâmetdür" (b.19)

bakış ve kopuş fiillerini muvazeneli kullanan şair "gel-" fiili yerine "Ortaya çıkmak, zuhur etmek, neşet etmek" anlamındaki "kop-" fiilini özellikle kullanmıştır. Çünkü âşık için sevgilin zuhuru ne denli önemli ise şair için de memdûhun meydana çıkışı o kadar önemli bir hadisedir. Bu tegazzül bölümünde; iftar vaktindeki gül şerbetinin halavetini sevgilinin dudağındaki leznete benzeten şair "Buz gibi kara vâ'iz itmez meyl (b.24)" mısraında bu tadın zevkini bilmeyen "kara vaiz"i eleştirir ve onun buz gibi donuk ruh halini ancak tabiilerin çözebileceğini belirtir. Özellikle arz-ı hâl bölümündeki münazarada, "dedim-dedi"li diyaloglar, hayalî bir mecliste iki kişinin yaptığı

samimi ve içten sohbeti ihtiva etmektedir. Şiir açık ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Şiirdeki mecazlı anlatım, Farsça terkiplerle anlamın güçleşmesi ve yer yer teşbih, istiâre ve telmihlerle mananın derinleşmesi Lebîb'in belâğatin inceliklerine vâkıf olduğunu göstermektedir.

3. İdiye (Câize talebi)

Ṭaleb-i câ'ize-i 'îd ve tebrîk-i mu'ammâ ve târîh*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 'İddür 'îdiye virmek resmdür a'yânda
Yok mıdur ağayı bir iftâr ider ihvânda
- 2 Hâfız-ı miftâh-ı aḥbâruñla feth itmez misin
Kaldı zîrâ câ'izem şandûka-i nisyânda
- 3 Bâ-ḥuşûş oldı dü-bâlâ hem çü bâdâm-ı dü-mağz
Nuql-ı bezm-i 'ayşum olsun şofra-i 'irfânda
- 4 Kim olup kâ'im-maḳâm-ı şehri anuñ târîhini
Yazdum ağa-yı müsellem bir şerefli anda 1182/1768
- 5 'Özr ü 'illet ber-ṭarafdur nezd-i ehl-i cûdda
Siyyemâ kıymet-şinâsân-ı şehâ-'unvânda
- 6 Kıldı sünnet ümmete i'tâ-yı Faḥr-i Kâ'inât
Nazm-ı Ka'b İbn-i Züheyr'e kisvesin iḥsânda
- 7 Oldur ümmîdüm teḥallüf eylemez ol sünnete
Oḳınınca nazmum aña bir dem-i şâyânda

Toplam yedi beyit olan ve mahlas beyti bulunmayan bu şiir kasîde nazım şekliyle yazılmıştır. Aruzun *Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün* vezniyle ve mürekkep kafiye ve ek redifli (*a'yân*+da, *ihvân*+da, *nisyân*+da) bu şiirin Ramazân Bayramı'nı tebrik ve câize talebiyle yazıldığı anlaşılmaktadır. "İdiye" türünde yazılan bu tarihli kasîde şair Lebîb'in (ö.1182 / 1768) vefat yılında kaleme aldığı ve tarihi belli olan son şiirlerinden biridir. Şiir konu olarak iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde şair İdiye (câize) vermenin güzel bir âdet olduğunu belirtmekte adını vermediği memdûhundan câize talep etmektedir.

"Kim olup kâ'im-maḳâm-ı şehri anuñ târîhini

Yazdum "ağa-yı müsellem" bir şerefli anda" (b.4)

* AE2 358. Başlık AE2 (Fih.). Kadioğlu 2005: 351; Kurtoğlu 2017: 264)

Tarih beytinde (**ağa-yı müselle**m = 1182 / 1768) hem şiirin yazılış tarihini hem de adını gizleyerek câize talep ettiği kişiyi istiareyle ima etmektedir. Şiirin tarih beytindeki muamma kişi ise 1182’de Diyarbakır valisi olan Emin Paşa’dır (ö. 1190/1776)¹⁴. Bu ismi Lebîb “Vezîr-i Müşârün İleyh **Abdülcelîl-zâde Muhammed Emîn Paşa**’ya Diyar-ı Bekr tevcih olındıkda manşibına olan târîhdür.”¹⁵ başlıklı şiirinin son beytinde açıklamış ve valinin şehre atanmasına berceste bir tarih düşürmüştür:

Lebîbâ söyledüm teşrîfine berceste bir târîh

“Emîn Paşa-yı kâmil eyledi bu şehri emn-âbâd” (1182 / 1768)

Şiirin ikinci bölümünde bayramda câize verme geleneğinin tarihi serüveni açıklanmakta ve bu âdetin Hz. Peygamber (as.) zamanından beri devam edip günümüze kadar geldiği ve câize vermenin “Sünnet” olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Zira Peygamber Efendimiz’in (sav.) tam adı Ebü’l-Mudarrab (Ebû Ukbe) Kâ’b b. Züheyr b. Rebîa (ö. 24/645 [?]) olan ve *Kasîdetü’l-bürde*’siyle tanınan muhadram şair sahâbiye övgü kasîdesine karşılık olarak üzerindeki hırkayı hediye ettiği bilinmektedir. Kâ’b’a ait olduğu rivayet edilen bir hırka günümüzde İstanbul’da Topkapı Sarayı Müzesi’nde muhafaza edilmektedir. (bk. Savran, DİA (2001): 7-8)

4. Temcîdiyye

Temcîdiyye Ramazân-ı Şerîf-i Mübârek*

Mefâ’îlün / Mefâ’îlün / Mefâ’îlün / Mefâ’îlün

- 1 İder işrâb-ı mecdin şâ’ime vaqt-i şehër temcîd
Döker eşdâf-ı gûş-ı nâ’ime dürr ü güher temcîd
- 2 Aña İslâm çavuşı olup her sû mü’ezzinler
İderler ehl-i şavmı ecre terğîb-i zafer temcîd
- 3 Yağud mevtâ-yı h’âba sûr-ı İsrâfil’dür gûyâ
Ki *Allâhümme yâ Hayy*¹⁶ ile nefh-i rûh ider temcîd
- 4 Oruç Paşa dinür bir mün’im-i şâhib-kerâmâtun
Kadîmen tâbi’idür olmamışdur der-be-der temcîd
- 5 İlâhî-h’ân-ı hoş-elhânı diñle can kulağıyla

¹⁴ Muhammed Emin Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Abdulgani Fahri Bulduk, *age*, (haz. Eyüp Tanrıverdi, Ahmet Taşğın) (2007), Ankara: Medrese Yayınları, s. 119.

¹⁵ Lebîb, vezîr Muhammed Emin Paşa’nın Musul ve Diyarbakır mansıbına atanması üzerine iki kaside (K.26-27), bir tarih kıtası (T.26) yazmış ve paşaya sunmuştur. Emin Paşa vezaretle Musul valisi olduğunda, valinin yeni görevini tebrik için H.1181 tarihli elli üç beyitlik bir kaside yazmıştır. Şair, Bağdat şehrine gidip gelirken Vâlî Emin Paşa’nın yanında misafiri olarak kalmış ve Paşanın iltifatını kazanmıştır. Emin Paşa’nın Diyarbakır’a atanmasına çok sevinen şair, “merhabâ” redifli on üç beyitlik “tevcihîyye” türünde bir kaside yazarak sevincini samimi bir dille ifade etmiştir. Lebîb, yazdığı H.1182 tarihli on beş beyitlik kıtada, Emin Paşanın Diyarbakır’a atanmasına tarih düşürmüştür (Kadioğlu, 2005: 99).

* AE2 353. Başlık AE2: **Temcîdiyye Ramazân-ı Şerîf** AE2 (fih.). Kadioğlu 2005: 251; Kurtoğlu 2017: 366.

¹⁶ *Allâhümme yâ Hayy*: Ey daima diri olan, her şeye hayat ve can veren Allah (cc.).

- Ki cânâ cân kıatar vaqt-i seherde giceler temcîd
- 6 İder ihyâ kıulûbı hem açar güller gibi zîrâ
Şabâ-yı cân-fezâdur bâğ-ı cennetden eser temcîd
- 7 Kıonup şâh-ı menâre giceci bülbülleri her şeb
Mü'ezzinler lisânında ider âvâzeler temcîd
- 8 Dimâğ-ı cân için kıandili olur kıand-ı efsürde
İder gül-deste-i mânend-i nahl-i ney-şeker temcîd
- 9 Degüldür şehr-i rûze şehr-i hürd u h^vâb uyan gâfil
Diyü ikâz ider çespîdegâni ser-te-ser temcîd
- 10 **Lebîbâ** belde-i İslâm'a ibdâ'-ı hâsendür kim
Bu şehr-i bâ-şerefde oldu resm-i mu'teber temcîd

Arapça “mecd=şerefli olmak” mastarından türeyen *temcîd*, ululama, yüceltme anlamına gelmektedir. Terim olarak “sahur ve sahur vakti” anlamına da gelen *temcîd*, eskiden sabah namazından önce veya sonra minarelerden belli makamlarda okunan ilahiler için kullanılan dini bir terimdir. Halk dilinde kullanılan “temcit pilâvı gibi” tabiri “tekrar tekrar söz konusu edilen şeyler” anlamına gelmektedir. Kaside nazım şekliyle yazılan ve redifi “temcîd” olduğu için “temcîdiyye” olarak adlandırılan bu şiir türünün edebiyatımızda çok fazla örneği yoktur. Şair Lebîb şiirin mahlas beytinde “Ey Lebîb! İslâm beldesi için bu yeni ve güzel bir âdettir. Temcîd, bu şerefli şehirde (Diyarbakır) muteber bir merasim oldu” anlamına gelebilecek ifadelerle bu terimin anlamına genişlik kazandırmıştır. Şair burada özellikle Ramazân ayında sahur vakti okunan niyaz ilahilerini kastetmektedir. Şiirde bu güzel âdet sayesinde insanların oruca rağbet ettikleri vurgulanmaktadır.

Lebîb'e göre temcîd nedir, ne değildir? Türüne göre yek-âvâz olarak nitelendirebileceğimiz bu şiirde şair matla beytiyle başlayıp son beyte kadar “temcîd”i anlatmaktadır. Ona göre temcîd; “Seher vakti oruçluya bu ayın kutsiyetini hatırlatmakta, uykuya dalmış olanların kulağına inci ve cevher dökmektedir. Her yerde müezzinler ona İslâm çavuşu olup oruç ehlini sahur vakti zafere tergip etmektedir. Ölü gibi uyuyanları İsrâfil'in sûru gibi *Allâhümme yâ Hayy* diye uyandırmaktadır. Oruç Paşa denilen bir keramet sahibi münime bağlıdır, derbeder (perişan) olmamıştır. Seher vakti temcîd ilâhîleri cana can katmaktadır. İstersen gece hoş sesli ilâhî okuyan müezzinleri can kulağıyla dinle! Kalpleri ihyâ etmekte, güller gibi açmaktadır zira cennet bağlarından esen ve cana can katan saba rüzgârı gibidir. Her gece gececi bülbülleri gibi minarelerin dalına konup müezzinlerin lisanında dile gelmektedir. “Oruç ayı önemsiz, uyku ayı değildir ey gafil uyan” diye gafilleri baştan başa ikaz etmektedir. Ey Lebîb! İslâm beldesi için bu yeni ve güzel bir âdettir. Bu şerefli şehirde (Diyarbakır) muteber bir merasim olmuştur.” diye günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz beyitlerde genelde Ramazân ayının özelde sahur vakti ve bu vakitte okunan ilahilerin kutsiyeti vurgulanmıştır. 18. yüzyılda Temcit okuma geleneğinin Diyarbakır'daki

yansımalarını konu alan bu şiir bu yönüyle sosyal hayatta kaybolmuş veya unutulmaya yüz tutmuş âdet, gelenek ve göreneklere hatırlatması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

5. Ramazân Ayının Kutsiyetine Dair Şiirler

Mâh-ı Ramazân-ı meymenet-feyzânuñ temcîdine müte'allık şi'irlerdür*

5.1. Ramazân'ın gelişi

Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün

- 1 Zıkr ü fikrîdi "külû"¹⁷ âyetin îrâd hemân
Vâ'izüñ zıkrini şaşırđı kudûm-ı Ramazân
- 2 Tesliyet-bağş olur aħbâb aña ol vech ile kim
Geldi şeyhüm Ramazân ayı senüñdür devrân
- 3 Paça da'vetlerine vaz'-ı zarîfâne idüp
Bûsına sâde topuk mesti ile çekdi tabân
- 4 Gûyiyâ mâ'idedür nâzil olur kürsiden
Ni'met-i bûs-ı yedin şatmak için halka girân
- 5 Bu şeb iftâra buyur hânemüze kim dir ise
İder ol şeb aña teslîm-i maķâlîd-i cinân

Mahlas beyti olmayan ve gazel nazım şekliyle yazılan bu beş beyitlik şiirde Ramazân'ın gelişiyle ne söyleyeceğini şaşırđan ve yaptıkları ile söyledikleri birbirini tutmayan özü başka sözü başka kara vaiz eleştirilmektedir. Şairin yaşadığı dönemde Ramazân ayı hocalar için özellikle paça davetlerinin yapıldığı çok önemli davet günlerini ihtiva etmektedir. Vaiz efendi de vaz ederken sürekli "külû=yiyiniz" ayetini irad etmekte ve cemaatten yemek daveti beklemektedir. Hele ki bir kimse "Efendim bugün akşam iftar için hanemize buyur" derse hoca o akşam cennet kapılarının kilidini cömert hane sahibine teslim etmekte ve el öptürmek nimetini halka pahalıya satmaktadır. Buradaki "vaiz" tipi her dönemde olduğu gibi ilmi ile ameli birbirini tutmayan hoca kisveli şahsiyetleri temsil etmekte ve 18. asır Osmanlı coğrafyasında ve Diyarbakır havalisinde şikâyete konu olmaktadır. Şair Lebîb de birçok şiirinde olduğu gibi burada toplumdaki aksayan yönleri ve sosyal çürümeyi şiire yansıtmıştır. Bu şiirde olumsuz bir tip olarak vaiz ele alınmakta ve eleştirilmektedir. Şiirdeki "Vâ'iz, kudûm-ı Ramazân, Ramazân, paça da'vetleri, mâ'ide ve iftâr" kelimeleri Ramazân ayını çağırıştıran başlıca terimlerdir.

* 1. AE2 233, AE3 50a, Ü 127a. Başlık AE2: **Mâh-ı Ramazân-ı meymenet-feyzânuñ teheccüdüne dâ'ir şi'irler** AE2 (Fih.); **Mâh-ı Ramazân-ı meymenet-feyzânuñ temcîdine müte'allık kara şi'irlerdür beyân** olunur AE3. Kadioğlu 2005: 443; Kurtoğlu 2017: 398.

¹⁷ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ "Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için."

5.2. Ölüm gerçeği

Mef'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ûlün

1 Ey dil bu cihân tekyesi vîrân olacağdur

Bu şehir ü kırâ başka beyâbân olacağdur

Ey gönül! Bu cihân tekkesi vîrâne olacak, bu şehir ve karyeler başka beyâbân (çöl) olacaktır.

2 Dest-i melekü'l-mevtde çengâl-ı ecelden

Eczâ-yı beden cümle perîşân olacağdur

Ölüm meleği İsrifil'in (as.) elinde ecelin pençesinden beden cüzleri tamamen perişan olacaktır.

3 Ne cinn ü ne insân u ne hayvâna beka var

'Âlem didigüñ 'arşa-i nisyân olacağdur

Ne cinne, ne insana, ne de hayvana bekâ var, hepsi fanidir. Âlem dediğin bu memleket bir gün mutlaka unutulacaktır.

4 A'mâl terâzûsını hâzırlayup Allâh

Maḥlûkum uyansın diyü fermân olacağdur

Allah (cc.) ameller terazisini hazırlayıp “mahlukum uyansın” diye ferman olacaktır.

5 Evlâd ebeveyn ile olup ḥaşm o günde

Biri birine dest ü girîbân olacağdur

Çocuklar o günde ana/babalarıyla düşman olup yaka paça birbirine girecektir.

6 Behbûd-ı şefâ'atle ṭabîb-i dil-i ümmet

'Âşîlerinüñ derdine dermân olacağdur

Ümmetin gönül doktoru (Hz. Peygamber) şefaât ilacıyla asilerin derdine derman olacaktır.

7 Maḥşerde olan da'vet-i hengâm-ı hisâba

Hep şâh u gedâ cümlesi yeksân olacağdur

Maḥşerde hesap günü şah ve geda hepsi bir olacak ve hesaba çekilecektir, orada kayırma yoktur.

8 Dünyâda **Lebîbâ** nice ḥandân ola 'âkil

Gülşenleri hep külbe-i ahzân olacağdur

Ey Lebîb! Akıllı olan dünyada nasıl mesut olabilir? Gül bahçeleri bir gün mutlaka “külbe-i ahzân = hüzünler evi” olacaktır.

Dünyanın faniliği ve haşirde hesap günü insanların halini tasvir eden bu ölüm temalı “yek-âvâz” gazelde Ramazân’la ilgili bir kelime veya kelime grubuna rastlanmamıştır. Ancak geçici ve kararsız olan bu dünyadan sonraki ahiret için hazırlık yapılması tavsiye edilmiş ve özellikle Müslümanın rahmet ve bağışlanma ayı olan Ramazân ayını istikametle geçirmesi ve bu ayın değerini idrak etmesi talep edilmiştir.

5.3. Ramazân hazırlığı

Mef’ûlü / Mefâ’îlü / Mefâ’îlü / Fe’ûlün

1 Mü’min olur âmâde zuhûr-ı Ramazân’a

Helvâ-yı teşekkürle saşûr-ı Ramazân’a

Mü’min Ramazân ayı için hazır olmalı, özellikle teşekkür helvasıyla sahura hazırlanmalıdır.

2 İftâr gelür mâ’ide-i rahmet-i Hakk’dan

Her şâm u seher merd-i şabûr-ı Ramazân’a

Cenab-ı Hakk’ın rahmet sofrasından iftar gelir. Her seher ve akşam Ramazân’ın sabır erine.

3 Yanmakta çerâğ-i ni’amı bây u gedânuñ

Bak dîde-i inşâf ile nûr-ı Ramazân’a

Ramazân’ın nuruna insaf gözüyle bir bak, fakir ve zengin ayrımı yapılmaksızın herkesin nimet çırası, kandili yanmaktadır.

4 Qur’ân u terâvîh ile tât’le mesâcid

Keştî olur aşhâb-ı ücûr-ı Ramazân’a

Mescitler Ramazân’da sevap sahiplerine Kur’an okumak, terâvîh namazı kılmak ve ibadet etmek için birer sefine olur.

5 Şâlihler olup nâ’il-i gufrân-ı İlâhî

Maşzûn olur elbette mürûr-ı Ramazân’a

Allah’ın (cc.) bağışlama nimetine kavuşan sâlihler, Ramazân’ın geçmesiyle elbette mahzun olur.

6 Gâfletle elem çekme sen endîşe-i rızka

Mevlâ mütekeffildür umûr-ı Ramazân’a

Sen gafletle elem çekme, rızık için endişelenme zira Mevla (cc.) Ramazân’da helâl rızka kefildir.

7 Bârî kula zannınca **Lebîbâ** kerem eyler

Ümmîde derer îdi gâfûr-ı Ramazân’a

Ey Lebîb! Bârî (cc.) kula Ramazân’da sandığı gibi ikram eder. Bağışlanma ümidiyle Bayramı bekler.

5.4. Hoş geldin Ramazân

Mef'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ûlün

- 1 Mâh-ı Ramazân'um şeref ü şân ile geldüñ
Mü'minlere sen müjde-i gufrân ile geldüñ

Ey Ramazân ayı! Şeref ve şân ile geldin. Sen mü'minlere bağışlanma müjdesiyle geldin.

- 2 Geldüñ günü toğdı giceler ehl-i şalâhuñ
Câmi'lere zîrâ ki çerâğân ile geldüñ

Sen gelince gecelerde namaz ehlinin günü doğdu. Zira camilere mahyalarla geldin.

- 3 Mü'minlerüñ olduñ sebep-i ülfeti zîrâ
Her hâneye aḥbâb ile mihmân ile geldüñ

Mü'minlerin bir araya gelmelerine tanışmalarına sebep oldun. Her haneye dostlar ve misafirlerle beraber geldin.

- 4 Sen şâh-ı şuhûr olduña şüphe mi vardur
Bir resm-i şehân top ile 'unvân ile geldüñ

Senin şehrin padişahı olduğuna şüphe mi var? Padişah merasimindeki gibi top ile şöret ile geldin.

- 5 Yek mâha donanmaya seni ba's idüp Allâh
Me'mûr olup âyâtla Kur'an ile geldüñ

Bir aylığına seni Allah (cc.) donanmaya gönderip görevli olarak âyet ve Kur'an'la geldin.

- 6 Hem rahmet-i gufrân hem âzâdi-i nîrân
Dindi saña elṭâf-ı firâvân ile geldüñ

Sana hem cehennemden kurtuluş hem bağışlanma rahmeti dendi. Böylece bol lütufla geldin.

- 7 Vaşfin nice ḥaḳḳ üzere **Lebîb** eyleye îfâ
Sen ümmet-i merḥûmeye Kur'an ile geldüñ

Lebîb senin vasfını hakkıyla nasıl ifa etsin. Çünkü sen merhamete muhtaç olan bu ümmete Kur'an ile geldin. Kur'an seni vasf etmiş.

5.5. Ramazân bereketi

Mef'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ûlün

- 1 Ey dil ola gör menḳabe-ḥ'ânı Ramazân'uß
Kim feyzi cinân itdi cihânı Ramazân'uß

Ey gönül! Ramazân'ın hikâyesini anlat. Ki onun feyzi cihânı cennete çevirdi.

2 Hem rahmeti hem ni'meti hem hımyesi olmuş

Hem zâhiri hem luţf-ı nihânı Ramazân'ıñ

Ramazân'ın açık ve gizli lütfu, hikmeti hem rahmeti hem nimeti hem de perhizi olmuş.

3 Hep nağme-i bübülleridür bâğ-ı behiştüñ

Temcîdinüñ elhân u hısânı Ramazân'ıñ

Ramazân'da okunan temcîd ilahileri hep cennet bağının bübüllerinin nağmeleridir.

4 Girmiş kafes-i rahmete şan kuş dili söyler

ŦûŦıye döner mu'tekifânı Ramazân'ıñ

Ramazân'ın itikaf ehli rahmet kafesine giren tûtî gibi sanki kuş dili söyler.

5 Gün batdı şikem-ı hârelerüñ hep günü toğdı

Bu remzi ider mağrib ezânı Ramazân'ıñ

Gün battı midisini düşünenlerin günü doğdu. Ramazân'ın akşam ezanı bu remze işaret eder.

6 Her şeb düşünür sofrâ-i rahmetdür o Ėak'dan

Mü'minlere başı itdigi hâni Ramazân'ıñ

Her gece Ramazân'ın Ėakk'tan gelen rahmet sofrası olduğunu anlar ve mü'minlere açığı sofrayı düşünür.

7 Envâr-ı terâvîh ü tesâbîh ile mescid

Gösterdi çerâğanı şebânı Ramazân'ıñ

Terâvîhler, tesbîhler ve mescitlerdeki envâr, Ramazân'ın parlak ışıklarıdır.

8 Şevvâlde zann itme hemân 'ıdi **Lebîbâ**

Şâlihlere 'ıd oldu her ânı Ramazân'ıñ

Ey Lebîb, bayramı Şevval ayında zannetme Salihler için Ramazân'ın her anı bayramdır.

Ramazân ayının kutsiyetini konu alan yukarıdaki dört şiir (5.2, 5.3, 5.4, 5.5) gazel nazım şekliyle yazılmış olup şiirlerin ikisi yedi diğer ikisi sekiz beyittir. Şairin mahlası her gazelin son beyti olan makta beytinde "Lebîb veya Lebîbâ" olarak geçmektedir. Ramazân ayı ile ilgili olan bu şiirlerin başında bir Türkçe başlık vardır. AE3 nüshasındaki "Mâh-ı Ramazân-ı meymenet-feyzânüñ temcîdine müte'allık kara şi'irlerdür beyân olunur" başlığındaki "kara şiirler" ifadesi bu şiirlerin sade ve halkın anlayacağı bir dille yazıldığını göstermektedir.

Bu grupta toplanan şiirlerde Ramazân ayını çağrıştıran kelime ve kelime grubu söz varlığı şöyledir. **Üçüncü gazel:** "Mü'min, zuhûr-ı Ramazân, helvâ-yı teşekkür, sağûr-ı Ramazân, iftâr, mâ'ide-i rahmet, şabûr-ı Ramazân, nûr-ı Ramazân, Ėur'ân, terâvîh, Ŧâ'at, mesâcid, ücûr-ı Ramazân, Ėufrân-ı İlâhî, mürûr-ı Ramazân, rızk, umûr-ı Ramazân, 'ıd, Ėafûr-ı Ramazân" (5.3). **Dördüncü gazel:** "Mâh-ı Ramazân, mü'minler, müjde-i Ėufrân, ehl-i şalâh, câmi",

çerâgân, mihmân, top, âyât, Kur'ân, rahmet-i gufrân" (5.4). **Beşinci gazel:** Ramazân (8), feyz, rahmet, ni'met, hımye, nağme-i bübül, temcîd, elhân, mu'tekifân, şikem-ğ'âre, mağrib ezânı, sofrâ-i rahmet, mü'min, ħ'ân, terâvîh, tesâbîh, mescid, çerâgân, Şevvâl, 'îd, sâlih" (5.5)

Günümüz Türkçesiyle beyitlerin dil içi çevirisi yapılarak her beytin altına yazıldığı ve şiirler sade ve anlaşılır bir dille yazıldığı için daha fazla izâha lüzum görülmemiştir.

II. LEBİB'İN ARAPÇA RAMAZÂNİYYESİ

Şair Lebîb, Arap şairi İbn Sükkere'nin "kâfât-ı şitâ" şiirine "sînât-ı sıyâm" başlıklı Arapça bir nazire yazmıştır. Bu bölümde Oruç ayının zaruri ihtiyaçlarını konu alan bu Arapça şiir incelenmiştir. Dîvân nüshalarından karşılaştırma yapılarak şiirin aslı (orijinal imlasiyle) yeniden yazılmıştır. Şiirin transkripsiyonlu metni ve tercümesi yazıldıktan sonra metindeki bazı remizler üzerinde ayrıca durulmuştur.

Sînât-ı sıyâm nazîre-i kâfât-ı şitâ' İbn Sükkere min büleğâi 'Arab*

[Arap şairlerinden İbn Sükkere'nin kâfât-ı şitâ (kışın "kef"leri) şiirine nazire olarak yazılan sînât-ı sıyâm (orucun "sin"leri)]

من نالها في رغيد العيش مغتنما	حوايح الصوم اشياء يكون بما	1
من تلك الاشياء ما يبقى وما عدما	اعزها خمس سنينات مكملت	2
الخميس الذي ينصر فيه اللوى	فاسمع اعد لك الخمس الاعز بترتيب	3
اذ كل شخص اسير في سلاسلها	مقدم الجيش منها سكة حسنة	4
اوقات الافطار والامساك تتبعها	وقلبه ساعة جيدة فايقة	5
وكيف ينكر ذادهما نصيبا لها	قالو جناحاه سكر ومن نقي	6
عندي على حسرة وهو سقاية ما	وساقه خامس الخمس الذي حاضر	7

- 1 Havaşicü'ş-şavmi eşyâ'ün yekûnu bihâ
Men nâlehâ fi ragîdi'l-'aysi muğtenimâ¹⁸
- 2 E'azzuhâ ħamsü sînâtin mükemmeletin
Min tilke'l-eşyâ'i mâ yebkâ ve mâ 'adimâ¹⁹
- 3 Fe's-ma' e'uddü leke ħamsü'l-e'azzu bi-tertîbin
El-ħamîsü'lleğî yenşuru fihî'l-livâ²⁰

* AE1 70b, AE2 327, Ü 69a. Başlık AE2: **Nazm-ı 'Arabî-i lañfîdür ki sînât-ı Ramazâniyyeyi cem' itmişdür** AE1. Kadıoğlu 2005: 475; Kurtuğlu 2017: 405.

¹⁸ Orucun ihtiyaçları, sahip olunması gereken şeylerdir. Kim onu elde ederse iyi ve hayırlı bir kazanç elde etmiş olur.

¹⁹ Bu şeyler arasında olan ve yok olmayan en önemli şeyleri tam beş "sin"le ifade etmek mümkündür.

²⁰ Dinle! Bu önemli beşi tertip üzere sayacağım ki bayraklaşan bu beş şey orucun önemli ihtiyaçlarını anlamana yardım eder.

- 4 Muqaddemü'l-ceyşi minhâ *sikketün*²¹ hısnatün
İz küllü şahşın esîrû fî selâsilihâ²²
- 5 Ve qalbühû *sâ'atün*²³ ceyyidetün fâyıkatün
Evkâtü'l-iftâri ve'l-imsâki tetbe'uhâ²⁴
- 6 Kâlû cenâhâhu *sükkerün*²⁵ ve *semnün*²⁶ nakî
Ve keyfe yünkiru zâdehumâ naşîben lehâ²⁷
- 7 Ve sâkatun hâmisü'l-ğamsi'İlezi hâzirun
'İndî 'alâ hasretin ve hüve *sikâyetün*²⁸ mâ²⁹

Bu Arapça Ramazâniyye'de oruçtaki ihtiyaçlar “sin” harfiyle başlayan rumuzlu “*sikke, saat, sükker, semn, sikâye*” kelimeleriyle ifade edilmiş ve şiirde bir düzen içinde zikredilmiştir.

SONUÇ

Çalışmanın giriş bölümünde yeni bilgiler ışığında Diyarbakırlı Lebîb'in hayatı, edebî kişiliği ve dîvânı hakkında genişçe bilgi verilmiştir. Özetle şairin asıl adı Abdülgafûr mahlası ise Lebîb'dir. Kaynaklarda geçen Hüseyin Lebîb de aynı kişidir. 18. yüzyılın başlarında Diyarbakır'da (Âmid) doğmuş, 1182 / 1768 yılında doğduğu şehirde vefat etmiştir. Farsça yazdığı bir gazelinde Semerkantlı Âgâh'ın öğrencisi olduğunu söylemektedir. Çektiği sıkıntıları şikâyet konulu *arz-ı hâl* ve *hasb-i hâl* türündeki şiirlerinde sürekli dile getirmiştir. Ömrünün vezirleri/paşaları övmekle geçtiğini, onlar için çok sayıda şiir yazdığını belirtmektedir. 1725 ile 1768 tarihleri arasında Diyarbakır'a atanan veya bu eyalette görev yapan otuz dokuz validen on üçü adına çok sayıda şiir yazmıştır. Yaşadığı dönemde Diyarbakır'da görev yapan ve şairin kendileri için şiir yazdığı valilerin atanma tarihleri ve görev süreleri tespit edilmiştir. Yazdığı sosyal içerikli şiirlerde yaşadığı devirde gözlemediği aksaklıkları dile getirmekte ve kötü gidişata sebep olanları kıyasiye eleştirmektedir. Görev icabı Bağdat'a, ziyaret için Halep şehrine gidip geldiği, Bağdat'a gidip gelirken Musul'a uğradığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Ali Emiri Efendi'nin tespitine göre 1182/1768 yılında vefat ettiği mezar taşından anlaşılan şairin kabrinin Diyarbakır'da Rum Kapısı dışındaki mezarlıkta olduğu bilinmektedir. Aynı bölümde şairin edebî kişiliği üzerinde durulmuştur. Şair tabiatlı, temiz yaradılışlı, kabiliyetli, tecrübeli ve güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu şiirlerinden anlamak mümkündür. Şairin hisleri ve hayalleri şiirlerin muhtevasına göre değişiklik arz etmektedir. Dini konulu şiirlerinde ilim ve fazileti ön plana çıkarmakta, îcâzlı, ârifâne

²¹ **Sikke:** Sin harfiyle başlayan ilk kelimedir.

²² Oruç ordusunun başı sağlam bir “**sikke**=sağlam kazık”dır ki her şahş zincirin halkaları gibi mutlaka o sikkenin esiridir.

²³ **Saat:** Sin harfiyle başlayan ikinci kelimedir.

²⁴ Ve ortası güzel bir “**saat**”dır ki ard arda gelen imsak ve iftar vakitlerini haber verir.

²⁵ **Sükker:** Sin harfiyle başlayan üçüncü kelimedir.

²⁶ **Semn:** Sin harfiyle başlayan dördüncü kelimedir.

²⁷ Dediler ki, onun iki cenahı “**sükker**=şeker” ve tertemiz saf “**semn**=tereyağı”dır. (Kişi) bu nasip olan nimetleri nasıl inkâr edebilir?

²⁸ **Sikâye:** Sin harfiyle başlayan beşinci kelimedir.

²⁹ Şimdi sıra beşin beşincisini söylemeğe geldi. O bir “**sikâye**=maşraba”dır ki bende onun hasreti var.

söyleyiş tarzıyla dikkat çekmektedir. Özellikle kasîdelerinin fahriye bölümlerinde Nef'î'yi aratmayacak ölçüde mağrur ve müstağnidir. Yaşadığı dönemdeki sosyal bir hadiseyi anlatırken, şairliği bir yana bırakarak realiteyi bütün çıplaklığı ile göz önüne sermeye, hislerini samimi ve yapmacıktan uzak, olduğu şekilde şiire yansıtmaya çalışmıştır. Sevinçleri ve üzüntüleri olduğu gibi şiire yansımıştır. Şiirinin şekillenmesinde, dönemin sosyal ve siyasi şartlarının rolü büyüktür. Cemiyetin çeşitli kurumlarındaki aksaklıklara şahit olmuş özellikle adalet sistemindeki bozuklukları görmüş ve bu durumu tenkit etmiştir. Diyarbakırlı şairlerden özellikle Vâlî'nin etkisinde kalmış, Hâmî gibi şöhretli şairlerin şiir meclislerinde bulunarak edebî kişiliğini tekmil etmiştir. Mutasavvıf bir şair değildir ancak tasavvufu ilgili remizleri yeri geldikçe ustalıkla şiirlerinde kullanmıştır. Marifet ehliyle dostluğunu, cahillerle düşmanlığını her fırsatta dile getirmiştir. Şiirlerini yazarken belâğatin bütün inceliklerinden faydalanmış, estetik olarak söyleyişte lafız güzelliği ve mana bütünlüğüne önem vermiştir. Özellikle Ramazân ayının kutsiyeti ile ilgili yazdığı şiirlerinde, oldukça sade bir dil kullanmıştır. Şiirlerinde mahalli unsurlara bolca yer vermiş, atasözü ve deyimleri yoğun olarak kullanmış, halk söyleyişlerini ve veciz sözleri ustalıkla şiirlerine taşımıştır. Bu bölümde şairin tek eseri dîvânı üzerinde ayrıca durulmuş ve dîvânın nüshaları yeniden tanıtılmıştır. Şairin bilinen elimizdeki en önemli ve tek eseri dîvânıdır. Lebîb dîvânı kasîde, tarih, musammat (terkib-bend, terci-bend, tahmis, muhammes), gazel, mesnevi, muamma, lügaz, rubai, şarkı ve müfred nazım şekilleriyle yazılan manzumeleri içeren yaklaşık 6000 beyitlik oldukça hacimli bir eserdir. Daha önce yedi nüshası tespit edilen dîvânın biri yurtdışında (Medine) biri de yurtiçinde (özel kütüphane) olmak üzere iki yeni nüshası tespit edilmiş ve tanıtılmıştır. Ramazâniyye, İdiyye ve Temcîdiyye türleri hakkında ansiklopedik bilgi giriş bölümünde verildikten sonra birinci bölüme geçilmiş ve bu bölümde Ramazân konulu şiirler bir tasnife tâbî tutularak incelenmiştir. Önce dîvândaki Ramazân konulu Türkçe şiirler bir araya getirilmiştir. Ramazân Bayramı'nı kutlamak ve tebrik etmek için yazılan İdiyyeler ele alınmış, Kurban Bayramı'nı konu alan şiirler ise tasnife tâbî tutulmamıştır. Bu tasnife göre dîvânda dördü kasîde beşi gazel nazım şekliyle yazılmış Ramazân konulu toplam dokuz şiir tespit edilmiş, kasîdelerden üçünün tebrik, arz-ı hâl ve câize talebiyle ilgili olduğu, "temcîd" redifli dördüncü şiirde ise Ramazân ayı coşkusunun dile getirildiği görülmektedir.

İdiyye (1): Kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Toplam 21 beyit olup nesib, medhiyye ve duâ bölümlerinden oluşmaktadır. Diyarbakır valiliği yapan Hekimbaşı-zâde Ali Paşa (ö.1145/1732) Sivas'ta ordu komutanı iken Ramazân Bayramı'nı tebrik etmek için yazılmıştır.

Ramazâniyye: Kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Toplam 39 beyit olup nesib, girizgâh, tegazzül, medhiyye ve duâ bölümlerinden oluşmaktadır. Diyarbakır mansıbına vali tayin edilen (1172 / 1758) ve şehirde bir yıl görev yapan Numan Paşa'nın (ö. 1172 / 1758) Ramazân'ını tebrik etmek için yazılmıştır.

İdiyye (2): Toplam yedi beyit olan ve mahlas beyti bulunmayan bu şiir kasîde nazım şekliyle yazılmıştır. Ramazân Bayramı'nı tebrik etmek ve câize istemek için yazılmıştır. Lebîb'in (ö.1182 / 1768) vefat ettiği yılda kaleme aldığı ve tarihi belli olan şiirlerindendir. Şiir iki bölümden oluşmuştur. Şair önce İdiyye (câize) vermenin güzel bir âdet olduğunu belirtmekte adını vermediği memdûhundan câize talep etmektedir. İkinci bölümde bayramda câize verme geleneğinin tarihi serüveni açıklanmakta ve bu âdetin Hz. Peygamber (as.) zamanından beri devam edip günümüze kadar geldiği ve câize vermenin "Sünnet" olduğu vurgulanmaktadır.

Temcîdiyye: Kaside nazım şekliyle yazılan ve toplam on beyit olan ve redifi “temcîd” olduğu için “temcîdiyye” olarak adlandırılan bu şiirde özellikle Ramazân ayında sahur vakti okunan niyaz ilahilerine değinilmiştir. Şiirde bu güzel âdet sayesinde insanların oruca rağbet ettikleri ve Ramazân ayını coşkuyla idrak ettikleri vurgulanmaktadır.

Birinci bölümün beşinci alt başlığında Ramazân ayının kutsiyetine dair yazılan şiirler bir araya getirilmiştir. Gazel şeklinde yazılan ve hepsi yek-âvâz olan bu şiirlerde Ramazân ayının sosyal hayattaki yeri, önemi ve bu ayda icra edilen etkinliklerin şiire yansımaları görölmektedir. Şiirlerin transkripsiyonlu metni verildikten sonra dil içi çevirileri yapılarak her beytin altına yazılmıştır. Mahlas beyti olmayan ve gazel nazım şekliyle yazılan beş beyitlik **birinci** şiirde Ramazân’ın gelişyle ne söyleyeceğini şaşırان ve yaptıkları ile söyledikleri birbirini tutmayan kara vaiz eleştirilmektedir. **İkinci** şiirde “Ey gönöl! Bu cihân tekkesi vîrâne olacak, bu şehir ve karyeler başka beyâbân (çöl) olacaktır.” (Matla), Ey Lebib! Akli başında olan kişi dünyada nasıl mesut olabilir? Gül bahçeleri bir gün mutlaka “külbe-i ahzân (= hüznler evi)” olacaktır. (Makta) Anlamına gelen beyitlerde ölüm gerçeği üzerinde durulmakta dünyanın geçici olduğu, Ramazân ayını iyi değerlendirmek gerektiği vurgulanmaktadır. **Üçüncü** şiirde “Mümin Ramazân için hazır olmalı, özellikle teşekkür helvasıyla sahura hazırlanmalıdır” (Matla). “Ey Lebib! Bari (cc.) kula Ramazân’da sandığı gibi ikram eder. Bağışlanma ümidiyle mümin Bayramı bekler” (Makta) Anlamına gelen beyitlerde İslam beldelerinde müminlerin nasıl Ramazân hazırlıkları yaptıkları ve Ramazân vesilesiyle Allah’tan nasıl bağışlanma diledikleri ifade edilmektedir. **Dördüncü** şiirde “Ey Ramazân ayı! Şeref ve şan ile geldin. Sen müminlere bağışlanma müjdesiyle geldin.” (Matla), “Lebib senin vasfını hakıyla nasıl ifa etsin. Çünkü sen merhamete muhtaç olan bu ümmete Kur’ân ile geldin.” (Makta) Anlamına gelen beyitlerde Kur’an’ın tarif ettiği kutsi bir ayı nasıl anlatacağını bilemeyen şair, müminlere bağışlanma müjdesiyle, camilere mahyalarla, hanelere dostlar ve misafirlerle, şehre topla şöretle, âyet ve Kur’an’la, bol lütufla gelen misafiri karşılama telaşını tasvir etmektedir. **Beşinci** şiirde “Ey gönöl! Ramazân hikâyesini anlat. Ki onun feyzi cihânı cennete çevirdi.” (Matla), “Ey Lebib, bayramı Şevval ayında zannetme sâlihler için Ramazân’ın her anı bayramdır.” (Makta) Anlamına gelen beyitlerde Ramazân’ın feyzi ve bereketi üzerinde durulmuş, bu ayın her gününün bayram olduğu ve müminleri sevince boğduğu vurgulanmıştır. İkinci bölümde İbn Sükkere’nin “kafat-ı şita” adlı şiirine yazılan Arapça nazire üzerinde durulmuş, şiirin orijinal Arapça metni ile transkripsiyonlu metni verilmiştir. Arapça şiirin tercümesi yapıp içeriği hakkında öz değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışma hem Diyarbakırlı dîvân şairi Lebib ve dîvânı hakkında derli toplu bilgi ihtiva etmesi hem de “Ramazân”, “Bayram” ve “Temcid” konulu metin çalışmalarına kaynaklık etmesi açısından oldukça önemlidir. Genelde klasik Türk edebiyatı özellikle de İslami Türk edebiyatı ve dini konulu şiirler üzerinde araştırma yapacak olan bilim insanlarının bu çalışmadan istifade edeceği düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

Akpınar, Şerife (2006). *Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Akpınar, Şerife (haz.) (2017). *Semerkandî-i Âmidî Hacı Hâfız Mehmed*, Bulak. Ankara: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55914,agah-divanipdf.pdf?0> [ET. 2022].

- Aydemir, İbrahim Ahmet (1989). *Refî-i Âmidî Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Bulduk, Abdulgani Fahri (2007). *Diyarbakır Valileri* (haz. Eyüp Tanrıverdi, Ahmet Taşğın), Ankara: Medrese Yayınları.
- Çeçen, Halil (2009). "Diyarbakırlı Lebîb'in Farsça Şiirlerinin Tercümesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 1-11. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/diclesosbed/issue/61609/920085> [ET. 2022]
- Diyarbakırlı Lebîb, Lebîb Dîvânı (haz. Kurtoğlu, Orhan 2017). Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> [ET. 2022]
- Eren, Hulusi (2019). "Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim'in Ramazâniyyesi Üzerine Bir İnceleme", *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi*, (10), s. 147-164.
- Kadioğlu, İdris (2003). *Lebîb-i Âmidî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Kadioğlu, İdris (2005). *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı*, Malatya: Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Koncu, Hanife (1998). *Vâlî Dîvânı*, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kurtoğlu, Orhan (2004). *Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Öztoprak, Nihat (haz.) (2000). *Refî-i Âmidî. Cân u Cânân: İnceleme-Hüsn ü Aşk ile Karşılaştırma-Metin*, İstanbul: Türk Gev. Yay.
- Sezikli, Ubeydullah (2011). "Temcîd" *DİA*, C 40, s. 410-411, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/temcid> [ET. 2022].
- Uzun, Mustafa İsmet (1999). "İdiyye" *DİA*, C 19, s. 222-224. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iydiyye> [ET. 2022].
- Uzun, Mustafa İsmet (2007). "Ramazâniyye" *DİA*, C 34, s. 439-440. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ramazaniyye--edebiyat> [ET. 2022].
- Yekbaş, Hakan (2012). "Ramazânı Dîvân Şiiri Metinlerinden Okumak", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 173-230.
- Yılmaz, Kadri H. (2011). *Hâmî Ahmed Diyarbekrî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yılmaz, Kadri H. (haz.) (2017). *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56082,diyarbakirli-hami--ahmed-divanipdf.pdf?0> [ET. 2022].